

VALENTINA LEPOJEVIĆ

REFORMA SISTEMA STARATELJSTVA NAD ODRASLIM OSOBAMA (POSLOVNA SPOSOBNOST)

Av gust 2021. godine

Funded by

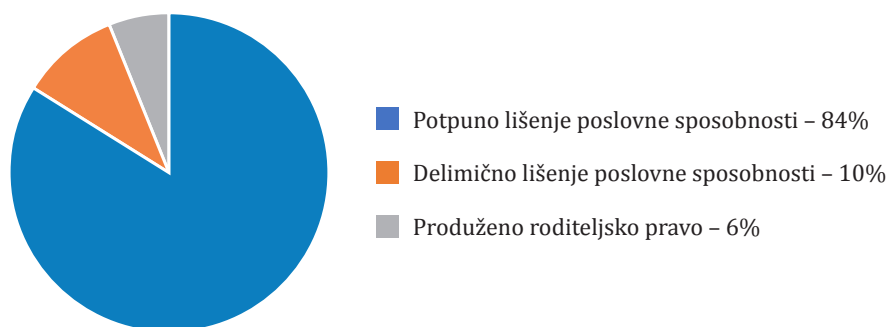

Uz podršku Fonda Ujedinjenih nacija za suzbijanje nasilja nad ženama u okviru projekta „Pristupačnost usluga ženama sa invaliditetom koje su preživele nasilje u rezidencijalnim ustanovama“ koji sprovode Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S i udruženje građanki FemPlatz.

Poslovna sposobnost se stiče punoletstvom i predstavlja sposobnost samostalnog odlučivanja o pravima i obavezama, što znači da osoba može sopstvenim izjavama volje da preuzima prava, prihvata obaveze i stupa u pravne odnose.¹ Osobe sa invaliditetom, posebno sa intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom, u najvećem su riziku da ovu sposobnost izgube u postupku **lišenja poslovne sposobnosti**.² Osobe lišene poslovne sposobnosti najčešće završavaju u rezidencijalnim ustanovama ili psihijatrijskim bolnicama, daleko od mesta svog prebivališta, koje ne mogu da napuste i veoma retko ostvaruju kontakte sa spoljnim svetom.³

Lišenje poslovne sposobnosti je široko rasprostranjeno u Srbiji, a **postojanje invaliditeta (medicinske dijagnoze), jedan je od osnovnih razloga za lišenje poslovne sposobnosti**,⁴ što je u suprotnosti sa Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom.⁵ Prema podacima iz 2019. godine 10.442 osoba u Srbiji potpuno je lišeno poslovne sposobnosti, 928 delimično, dok je nad 629 osoba produženo roditeljsko pravo,⁶ s tim što je ovaj broj veći, imajući u vidu da su podaci prikupljeni iz 110 od 174 opština u Srbiji.

Porodičnim zakonom Srbije⁷ regulisano je **potpuno**⁸ i **delimično**⁹ lišenje poslovne sposobnosti, kao i mogućnost **produženja roditeljskog prava**.¹⁰ Osobe koje su potpuno lišene poslovne sposobnosti izjednačene su sa mlađim maloletnicima/cama (deca mlađa od 14 godina), a osobe koje su delimično lišene poslovne sposobnosti sa starijim maloletnicima/cama (deca od 14 do 18 godina). Postupci lišenja poslovne sposobnosti i produženja roditeljskog prava uređeni su Zakonom o vanparničnom postupku.¹¹

1 Kosana Beker i Tijana Milošević, *Poslovna sposobnost – Sudska praksa i zakoni u Srbiji 2016. godine*, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, Beograd, 2016, str. 12, dostupno na: <http://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2017/01/Sudska-praksa-i-zakoni.pdf>

2 Kosana Beker, *Lišenje poslovne sposobnosti - Zakoni i praksa u Republici Srbiji*, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, Beograd 2014, str. 7, dostupno na: <http://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2013/03/Lisenje-poslovne-sposobnosti.pdf>

3 Kosana Beker i Tijana Milošević, op. cit, str. 69

4 Izveštaj Nilsa Muižnieksa, Komesara za ljudska prava, nakon njegove posete Srbiji. 16-20. marta 2015. godine

5 „Sl. glasnik RS - Međunarodni ugovori“, br. 42/2009

6 Ljiljana Plazinić, *Istraživački nalazi o praksama centara za socijalni rad u vezi sa lišavanjem poslovne sposobnosti*, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, Beograd, 2020, str. 18, dostupno na: <https://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2020/10/Istrazivacki-nalazi.pdf>

7 „Sl. glasnik RS“, br. 18/2005, 72/2011 - dr. zakon i 6/2015

8 Potpuno lišenje se primenjuje nad punoletnim licem koje zbog bolesti ili smetnji u psiho-fizičkom razvoju nije sposobno za normalno rasuđivanje te zbog toga nije u stanju da se samo stara o sebi i o zaštiti svojih prava i interesa može biti potpuno lišeno poslovne sposobnosti. Član 146. PZ

9 Do delimičnog lišenja poslovne sposobnosti dolazi ukoliko punoletno lice zbog bolesti ili smetnji u psiho-fizičkom razvoju svojim postupcima neposredno ugrožava sopstvena prava i interese ili prava i interese drugih lica. U ovom slučaju sudskom odlukom se određuju pravni poslovi koje lice može ili ne može samostalno preduzimati. Član 147. PZ

10 Kada se roditeljsko pravo produžava i posle punoletstva deteta ako je dete zbog bolesti ili smetnji u psiho-fizičkom razvoju nesposobno da se samo stara o sebi i o zaštiti svojih prava odnosno interesa ili ako svojim postupcima ugrožava sopstvena prava i interese. Član 85. PZ

11 „Sl. glasnik SRS“, br. 25/82 i 48/88 i „Sl. glasnik RS“, br. 46/95 - dr. zakon, 18/2005 - dr. zakon, 85/2012, 45/2013 - dr. zakon, 55/2014, 6/2015 i 106/2015 - dr. zakon

Lišenje poslovne sposobnosti nema alternativu u srpskom zakonodavstvu i praksi, što nije u skladu sa obavezama preuzetim ratifikacijom Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, kojom je propisano (čl. 12) da **države ugovornice treba da priznaju da osobe sa invaliditetom ostvaruju svoju poslovnu sposobnost ravnopravno sa drugima u svim aspektima života**.

Vraćanje poslovne sposobnosti je moguće, ali se retko dešava jer je propisano da se poslovna sposobnost može vratiti kad prestanu razlozi zbog kojih je osoba lišena poslovne sposobnosti. S obzirom da je često jedini razlog za lišenje postojanje invaliditeta, malo je verovatno da će invaliditet prestati/nestati, što znači da neće biti ispunjen uslov za vraćanje poslovne sposobnosti.¹² U toku 2019. godine, razlog prestanka stalne starateljske zaštite nad punoletnim osobama u 96,6% slučajeva bila je smrt korisnika/ca, dok je poslovna sposobnost vraćena samo u 27 slučajeva (3,4%).¹³

Srbija ima jedan od najrestriktivnijih modela starateljstva koji utiče na sve aspekte života osoba koje su lišene poslovne sposobnosti, a posebno je težak položaj žena sa mentalnim invaliditetom.¹⁴ Prava žena sa invaliditetom da imaju kontrolu nad svojim reproduktivnim zdravljem, uključujući pravo na slobodni i informisani pristanak, pravo na zasnivanje porodice, pravo da biraju gde i sa kim će da žive, pravo na fizički i mentalni integritet, pravo da raspolažu imovinom, da kontrolišu svoje finansijske poslove i imaju jednak pristup bankarskim kreditima, hipotekama i drugim oblicima finansijskog kreditiranja često se krše.¹⁵ **O svim ovim pitanjima odluku donose njihovi staratelji/ke,¹⁶ a mnoge žene sa mentalnim invaliditetom koje su smeštene u rezidencijalnim ustanovama ni ne znaju ko im je staratelj niti kome bi se obratile ako im je potrebna podrška,¹⁷ pošto su prethodno bile isključene iz postupka u kome su lišene poslovne sposobnosti.**

Ženama sa invaliditetom krše se mnoga prava u oblasti reproduktivnog zdravlja, dok su žene sa mentalnim invaliditetom, koje su smeštene u rezidencijalnim ustanovama, **u riziku od specifičnih oblika rodno zasnovanog nasilja**, kao što su **prisilni abortusi i sterilizacija, davanje kontraceptivnih**

Komiteo za prava osoba sa invaliditetom (CRPD komiteo) je preporučio Srbiji da uskladi svoje propise sa Konvencijom, te da zameni režim odlučivanja za drugo lice režimom odlučivanja uz pomoć drugog lica, koji poštuje ličnu autonomiju, volju i opredeljenje osobe i da uspostavi transparentan zaštitni mehanizam. Pored toga, komiteo je preporučio da država obezbedi obuku, uz konsultacije i uključivanje osoba sa invaliditetom, organizacija koje ih predstavljaju i ombudsmana, na nacionalnom, regionalnom i lokalnom nivou, za sve aktere, uključujući državne službenike, sudije, socijalne radnike, u vezi sa priznavanjem poslovne sposobnosti osoba sa invaliditetom i dobre prakse u odlučivanju uz pomoć drugog lica. (CRPD/C/SRB/CO/1, para. 22)

CRPD komiteo je istakao da postoji ključna razlika između poslovne sposobnosti i mentalne sposobnosti za donošenje odluka. I dok poslovna sposobnost treba da je nenarušena, jer se njome obezbeđuje realizacija prava i sloboda, procena mentalne sposobnosti treba prvenstveno da posluži kao osnov za određivanje podrške koja se osobi obezbeđuje u uživanju poslovne sposobnosti, kao i da se mentalna sposobnost ne sme koristiti kao opravdanje za uskraćivanje poslovne sposobnosti. (CRPD/C/GC/1, para. 13)

12 Kosana Beker, 2014, op. cit, str. 58

13 *Izveštaj o radu centara za socijalni rad za 2019. godinu*, Republičko zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2020, str. 15, dostupno na: <http://www.zavodsz.gov.rs/media/2078/izvestaj-o-radu-csr-2019-1.pdf>

14 Kosana Beker i Tijana Milošević, op. cit, str. 69

15 CRPD/ C/GC/3, para. 51

16 Kosana Beker, 2014, op. cit, str. 7.

17 Biljana Janjić i Dragana Ćirić Milovanović, *Ovde i zidovi imaju uši*, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, Beograd, 2017, str. 54.

sredstava bez informisanog pristanka,¹⁸ što je posebno istaknuto u izveštaju Evropske komisije o napretku Srbije iz oktobra 2020. godine.¹⁹ Ovakvo postupanje CRPD komitet je ocenio kao kršenje člana 12. konvencije.²⁰

CRPD komitet je preporučio Srbiji da preduzme sve neophodne mere da se osigura pravo na obaveštenost i informisan pristanak pre bilo kakve intervencije koja bi mogla da utiče na osobu sa invaliditetom, bez obzira na njenu poslovnu sposobnost, kao i da ženama sa invaliditetom osigura ostvarivanje prava na dom i zasnivanje porodice i u tome im pruži neophodnu podršku. (CRPD/C/SRB/CO/1, para. 38, 46)

Komitet je državama preporučio da usvoje delotvorne mere kako bi se ženama sa invaliditetom obezbedio pristup podršci koja im može biti potrebna za ostvarivanje poslovne sposobnosti, u skladu sa opštim komentaram na član 12, da daju svoj slobodan i informisani pristanak i da donose odluke u vezi sa sopstvenim životima. (CRPD/ C/GC/3, para. 62, a, ii)

Ekspertska grupa za borbu protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici Saveta Evrope (GREVIO grupa), u prvom izveštaju za Srbiju iz 2020. godine, preporučila je Srbiji da obezbedi da staratelji i medicinski radnici, u svim okolnostima, poštuju i postupaju u skladu sa informisanim i slobodnim pristankom žena i da osiguraju poštovanje tog pristanka u obavljanju medicinskih postupaka, kao što su abortus i sterilizacija, naročito kada je reč o ženama sa invaliditetom koje su smeštene u ustanove.²¹

Žene sa mentalnim invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama suočavaju se i sa **preprekama u pristupu pravdi**, između ostalog, u vezi sa seksualnim uznemiravanjem i seksualnim nasiljem. Interni mehanizmi zaštite u ustanovama nisu uspostavljeni ili nisu funkcionalni, ženama se često ne veruje ukoliko nasilje prijave, a **ne mogu same da vode sudske postupke za zaštitu od nasilja jer su lišene poslovne sposobnosti**.²²

CEDAW komitet je zabrinut zbog lišenja poslovne sposobnosti i režima starateljstva u Srbiji koji ograničava poslovnu sposobnost mnogih žena sa invaliditetom, zbog čega ne mogu stupiti u brak, formirati porodicu, pristupiti pravdi ili glasati. Srbiji je preporučeno da ukine odredbe zakona koji ograničavaju poslovnu sposobnost žena na osnovu invaliditeta. (CEDAW/C/SRB/CO/4, para. 45-46)

Pitanje uživanja poslovne sposobnosti osoba sa invaliditetom je od suštinskog značaja za ostvarivanje svih prava i aktivno učešće u životu zajednice,²³ a kako bi se to obezbedilo **neophodno je u potpunosti reformisati sistem starateljstva i ukinuti mogućnost lišenja poslovne sposobnosti**.

18 Ibid.

19 Izveštaj Evropske komisije o napretku Srbije (oktobar 2020)

20 CRPD/ C/GC/3, para. 44-45

21 Opširnije: Biljana Janjić, Kosana Beker, Valentina Lepojević, *Zaštita seksualnih i reproduktivnih prava žena sa mentalnim invaliditetom i zaštita od nasilja*, FemPlatz&MDRI-S, dostupno na: <https://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2020/06/Policy-brief-seksualna-i-reproduktivna-prava.pdf>

22 Kosana Beker, *Žene sa invaliditetom u ustanovama socijalne zaštite ili zašto je važna reforma sistema starateljstva*, Danas, 29.04.2021, dostupno na: https://www.danas.rs/drustvo/zene-sa-invaliditetom-u-ustanovama-socijalne-zastite-ili-zasto-je-vazna-reforma-sistema-starateljstva/?fbclid=IwAR1nX_M05YImXnqRq8l6PhslMi5X2YbuUjPqgxIIRosF7rw-1bBRhvD2KgE (pristupljeno 5.7.2021)

23 Biljana Janjić, Kosana Beker, Milan M. Marković (ur), *Zbirka radova i preporuka – Poslovna sposobnost i život u zajednici*, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, Beograd 2014, str. 8, dostupno na: <http://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2014/12/Zbirka-radova-SRB.pdf>

To podrazumeva potpunu transformaciju sistema starateljstva, što uključuje izmene Porođičnog zakona i Zakona o vanparničnom postupku, kao i osmišljavanje, razvijanje i uspostavljanje sistema usluge podrške za osobe sa invaliditetom, kojima je takva podrška potrebna.²⁴

Strategijom unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine planirana je ova reforma, kako bi se stvorili uslovi za ravnopravno učešće osoba sa invaliditetom u građanskom, političkom, privrednom i drugim sferama života.²⁵

Neophodno je sprovesti društvene procese radi postizanja stvarne, a ne prividne ravnopravnosti.²⁶ Definišući poslovnu sposobnost kao univerzalno pravo, konvencija uspostavlja apsolutno uvažavanje autonomije osoba sa invaliditetom, a država ima obavezu da preduzme sve potrebne mere da obezbedi podršku, koja je eventualno potrebna osobama sa invaliditetom u ostvarivanju poslovne sposobnosti i učini je dostupnom. Ovim se napušta model zastupničkog/starateljskog odlučivanja, koje se zamenjuje *asistiranim odlučivanjem (odlučivanjem uz podršku)* – koji se temelji na punoj poslovnoj sposobnosti osoba sa invaliditetom.²⁷

24 Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine „Službeni glasnik RS“, broj 44/2020.

25 Ibid.

26 Biljana Janjić, Kosana Beker, Milan M. Marković (ur), op. cit, str. 52.

27 Ibid, str. 56

To znači da bi sud trebalo da prepoznaje grupe, mreže ili pojedinačne pružaoce podrške, najčešće u najbližoj sredini osobe sa invaliditetom. **Asistenti/kinje se dodeljuju po izboru i uz pristanak osobe, iz kruga ljudi kojima osoba veruje. Akcenat se stavlja na obezbeđivanje podrške, na lično odlučivanje umesto zastupničkog, na sposobnost umesto nesposobnost.** Fokus je na pojedincu/ki i njegovim/njenim individualnim potrebama, a da li će i u kojoj meri toj osobi biti potrebna podrška, stvar je koju procenjuje sud u konkretnom slučaju, ali je pravilo da se osoba sa (mentalnim) invaliditetom posmatra u svetlu svog društvenog života i najveće samostalnosti koju može da dostigne, a ne društvene zavisnosti, isključenosti i pasivnosti.²⁸

Opštim komentaram br. 1 CRPD komiteta (Ravnopravnost pred zakonom) date su smernice državama kako da usklade zakonodavstva sa obavezama preuzetim ratifikacijom Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom i razvijaju praksu odlučivanja uz podršku umesto sadašnjeg režima starateljstva.²⁹

Na primer, osobe sa invaliditetom mogu izabrati jednu ili više osoba od poverenja da im pomognu za određene vrste odluka/poslova ili mogu zatražiti druge oblike podrške, poput vršnjačke podrške, zagovaranja (uključujući i samozastupanje) ili pomoć u komunikaciji - korišćenjem razumljivih formata ili obezbeđivanjem tumačenja na znakovni jezik i slično, a sve u cilju poštovanje volje, dostojanstva i autonomije osoba sa invaliditetom. (CRPD/C/GC/1, para. 17, 4)

28 Ibid, str. 57-58

29 Kosana Beker i Tijana Milošević, op. cit, str. 7.

This publication is produced with funding from the UN Trust Fund, however the views expressed and content included does not imply official endorsement or acceptance by the United Nations.

Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S

Osnovana je 2008. godine kao neprofitna nevladina organizacija uz podršku međunarodne organizacije Disability Rights International (DRI) koja je prepoznala potrebu za stalnim prisustvom i jačanjem pokreta za prava osoba sa invaliditetom u Srbiji. MDRI je u potpunosti posvećena zaštiti i promociji ljudskih prava osoba sa intelektualnim i mentalnim teškoćama, te ostvarenju njihove pune uključenosti i učešća u društvu.

Udruženje građanki FemPlatz

Osnovano je 2017. godine sa ciljem da zastupa za unapređivanje i ostvarivanje prava žena i devojčica, zaštitu od diskriminacije i nasilja, ekonomsko osnaživanje i društveno uključivanje, sa posebnim fokusom na žene i devojčice koje se suočavaju sa višestrukom diskriminacijom.